

Bil je eden najpomembnejših naših poljudnoznanstvenih oziroma strokovnih piscev 19. stoletja. Imenujejo ga primorski polihistor. Največ je objavljajal v Bleiweisovih Novicah. Kot prvi ali med prvimi je v slovenskem jeziku pisal o vinogradništvu, vinarstvu in kletarstvu, o uporabni kemiji, svetovni zgodovini in o astronomiji (1847). Leta 1850 je v pisni obliki izdal tudi svoje pridige. Bil je vsestransko izobražen, posredovalen, požrtvovalen in radodaren. Veliko je potoval in si sproti nabiral znanje. Stalno se je izobraževal, izpopolnjeval. Poleg slovenščine in hrvaščine je obvladal grščino in latinščino in govoril še italijansko, nemško in francosko. Svoje življenjsko poslanstvo je uresničeval z izobraževanjem in versko vzgojo preprostih ljudi. Na kratko si bomo ogledali njegovo astronomsko delo. Ostalo najdete na spletu.

Duhovnik Matija Vertovec in astronomija

Matija Vertovec (Vrtovicz, Vertovc, Vrtovec, Vertouz) je bil rojen v kmečki družini na Vipavskem. Prvo šolsko učenost mu je posredoval duhovnik v Šmarjah, nato pa je šolanje nadaljeval v vipavski farni šoli. Gimnazijo je obiskoval v Gorici med letoma 1795 in 1800, triletni filozofski študij pa na liceju v Gradcu. Bogoslovje je začel študirati v Ljubljani, zaključil ga je v Gorici, kjer je bil 8. 11. 1807 posvečen za duhovnika. Nato je nastopil službo duhovnega pomočnika v Vipavi. Od junija 1809 do marca 1813 je bil kaplan-vikar na Planini nad Ajdovščino, od leta 1813 do smrti leta 1851 pa je bil duhovnik-vikar v Šentvidu pri Vipavi.

Matija Vertovec (28. 1. 1784, zaselek Jakulini pri Šmarjah na Vipavskem – 2. 9. 1851, Šentvid, današnji Podnanos).

Zaradi svojega strokovnega dela in skrbi za majhnega človeka, njegove težave in pričakovanja je bil spoštovan že za svojega življenja.

Faranom je bil oče – v več pomenih. Primorci ga zelo častijo. Leta 2015 je bil o njem posnet dokumentarec. Vse slike so s spleta.

Vertovec je v slovenskem naravoslovno-kulturnem prostoru deloval kot trdna in močna vsestransko izobražena in pozitivna osebnost tako kot poljudni pisec kakor tudi kot učitelj praktičnih in uporabnih kmečkih opravil in kot posredovalec moralno-verskih vsebin. Kjerkoli je služboval, povsod je krajane vsesplošno podučeval, skrbel za njihovo izobrazbo, zdravstveno stanje in se brigal za gospodarski napredek kraja. Ob epidemiji koz je na primer prepričal starše, da so cepili svoje otroke in tako preprečil številne smrti.

Spomenik velikemu učitelju vinogradništva, Matiji Vertovcu, ki stoji v Šmarjah (2001, kipar Mirsad Begić).

Vertovec je bil torej zelo pomemben slovenski poljudnoznanstveni pisec.

Leta 1847 je v 5. letniku Bleiweisovih Novic objavil daljšo razpravo (feljton) z naslovom *Zvezdoslovje*, kjer je v 16 zaporednih člankih jasno in razumljivo obdelal glavne dosežke tedanje astronomije (Zemljo in njeno velikost, obliko, vrtenje, kroženje in težo, Luno, Sonce, planete, komete, utrinke, usodo Osončja, zvezde). Skratka, v poljudni obleki je obdelal vso takratno splošno astronomijo.

V člankih se je večinoma naslanjal na mnenja angleškega astronoma Williama Herschla (1738–1822). Po njem je prevzel domnevo o naseljenosti drugih planetov in napačno predstavo o Sončevih pegah, ki naj bi bile vdolbine

v svetlem Sončevem površju. Po njem prostor med zvezdami ni prazen. Naša Galaksija pa ima obliko velikanskega zrna leče, ki se vrti okrog svoje vrtilne osi.

Je pa Vertovec v svoji razpravi posredoval veliko pomembnih slovenskih astronomskih izrazov, večinoma poljudnega značaja. Tako ga lahko imamo za enega od začetnikov slovenskega astronomskega izrazoslovja*.

Spodaj objavljamo prvi in zadnji Vertovčev sestavek iz *Zvezdoslovja*.

Prvi Vertovčev članek o zvezdoslovju, obj. v Bleiweisovih Novicah, 26. maja 1847, str. 83.

* Astronomsko delo M. Vertovca je kritično obdelal prof. dr. Fran Dominko v članku *Sestavki iz astronomije v Kmetijskih in rokodelskih novicah (1847) izpod peresa Matije Vertovca*, Goriška srečanja, L. 11/45-53, Nova Gorica 1984.

sedem široka in osem dolga; na enim koncu, kjer so mestje, naj bo zidana, vsa druga pa lesena ali k večimu ometana; na drugim koncu naj bodo vrata šest čevljev široke, de se lese vùn in noter devajo, pa se mora takó zapreti, de ne bo nikjer duška. Peč mora dva čevlja visoka, štiri pa dolga, na tla v okroglo kakor zvrnjeno korito dobro vstavljena biti, de se nič ne kadi, kër sadje ne sme po dimu smerdèti. Lese iz protja spletene naj bodo posežnji dolge in široke, de so per stenah na police naslonjene, v kterih so kolesca vdjane, lahko noter potisnejo, ali pa vùn potegnjejo. Na petih takih lesah se more vsaka dva dni deset mirnikov sroviga sadja posušiti, is kteriga se okoli treh mernikov suhiga dobi.

Komur je taka sušivnica premajhna, naj naredi ravno po ti podobi veči, de pride v dve versti les noter.

Kdor hoče slastniga in lepiga sadja nasušiti mora:

1) Dobro perpravljeno, zrelo, zmlajeno ali zmehčano sadje za sušilo vzeti. Breskve, marelice, žlahtne češplje in drugo imenitno sadje je dobro pred olupiti in peške iz njih pobrati, debele hruške in jabelka pa na kerhlje razrezati, predin se sušiti dajo.

2) Sušivnica se mora z suhimi, terdimi dervmi, ne pa z mehkiimi smolnatimi kuriti, sicer bo sadje grenko, kër po toploti od derv tudi svap dobi. Perva kurjava srovimu sadju mora pičla, druga na pol suhimu pa bolj obilna biti, de se sadje ne izbuhne, in sok iz njega ne izteče. Nikdar se mu ne sme več toplote dati, kakor je v peči, kader se pečen kruh vùn vzame. Če se pa zlo vodeno sadje, kakor so češnje in slive, breskve in mirabéle, suši, se mora práv počasi malo toplote perdati, de preveč soka ne izteče.

3) Suho sadje se ne sme v sušivnici ohladiti, ampak zvečer ali zjutraj iz tople sušivnice naglo na hladni zrak postaviti, de lepo svitlo in slastno ostane.

4) Kdor sadje na peči suši, naj večkrat hišo izvetra, in prah na peči omède ali popir podloži, de bo sadje čedno. Kdor pa per peči ali na soncu suši, naj ga na tanjko verco nabère, in večkrat obrerne, de se lepo posuši.

(Konec sledi.)

Zvezdoslovje.

(Konec.)

16. §. Pogled v zvezde.

O predragi slovenski bratec! z živo rádostjo, s kratko pa umljivo besedo smo ti poglavniši resnice zvezdoznanstva, kakor so jih modrijáni vsih, zlasti pa poslednjih časov premerili, spoznali in razumeli, v domačim jeziku oznanili in razložili. Ni je natorne vednosti, de bi v veči slavo Stvarniku, v veči čast človeškemu umu služila, ko zvezdoznanstvo. Človek, ki take resnice s svojim umam spozná in se takó visoko do Stvarnika povzdigne, je v resnici Božje žlahte!

Daj se nam tedej zdaj v tamnočerno, pa jasno noč prijazno peljati; — bodi umniši od jazbica, ki po tléh hruške pobira in se jih nasiti, brez de bi oči na drevó obrnil, ki jih je zredilo. Sonce je šlo za Bóžjo gnado; — luna mora te dni le Amerikancam svetiti; — černa tãma zakriva vse, de ne vidiš nič več pozemeljskiga; — tudi ti se odtergaj za malo časa od zemlje, na kteri le popotvaš; — znebi se še clo za neko hipe svojiga telesa, in zamakni se s prostim duham v nebo! — Kaj

vidiš tukaj? — Na tavzente večih in manjših zvezd ktere z nepreidejočo svitlobo migljaje in se blisketajeti oznanujejo mogočnost Bóžjo! —

Ali so neki stvarjene, de bi ti, preširni in le pozemeljsko mislijoči človek! svoje oči na njih pasel? — de bi le tebi černo noč razsvetovale? Saj greš ponoči večidel k počitku in zvezde clo malo pogleduješ; za koliko tamniši bi neki noč postala, ko bi jih 300 na enkrat ugasnilo? — Čimu bi bili pa milijoni teleskóp-nih zvezd, kterih se nisi, in jih tudi nikoli ne boš brez taciga orodja vidil? — Kadar je Bog stavne zvezde osnoval, uterdil in nakermil v njih ték, je mende veliko visočej in žlahnej namene imel, kakor mu jih, ti prevzetni in umerjoči človek! pripisuješ. — Ali boš ti Njemu branil v daljnih teleskóp-nih meglicah iz kemijskih pervin nove sonca z njih planéti vred osnovati in uterdovati? — ali v drugih meglicah sonca, ki so že svoj tek dokončale s planéti vred na kup vreči, de iz njih nove in še častitljivi zrasejo? Kdo je neki misel Gospodovo vganil, ali Mu pri njegovih delih svetovavec bil? —

Veliko častitljivi v slavo Stvarnika, v ponižbo napuhjeniga človeka, pa tudi v povisek človeškiga uma je misliti, kakor vsi zvezdoznanci od kraja mislijo, de stavne zvezde so velike sonca, ktere v sred svojih planétov sedé kraljujejo, in jim kot naše sonce, svitlobo, gorkoto in življenje delé.

Na naši zemlji ga ni prostorčka, de bi pèrst na-nj položil, na kterim, ko je mogoče, bi na tavzente živih stvaric ne živel in se po svoje ne veselilo. Učeni poznajo čez 200 plemén živalic, kterih nobene ni z prostimi očmi viditi; take živalice so še večkrat ušive, in njih uši zopet ušive. Zgolj iz hišic in oklepov tacih nevidljivih živalic, ki so davnje poginile, se najdejo na svetu celi grički; s tacimi živimi živalicami, s hišicami ali brez hišic, je vsa poveršna pèrst, večkrat se clo sneg in léd, je vse zračje, so vse morja in druge vode, so mende tudi vse veči živali na svetu napolnjene. De je na naši zemlji čez 50,000 živaljskih in čez 100,000 rastljinjskih različnih plemén, je že rečeno bilo. Cvet in venec vsiga stvarjenja pri nas je pa človek, previden z umam, s kterim se k Bogu povzdigne, izvoljen tudi enkrat pred Njegovo obličje priti.

Kakor je na naši zemlji — ki je ena nar manjših tammih zvezdic — povsod kamor se ozremo, življenje, smo primorani misliti in soditi, de na vsih družih manjših ali milijonkrat večih zvezdah je tudi pa lenjim primerjeno življenje; de so tudi z rastljinami in živalmi, od nar manjših do nar večih — kjer je koli za-nje prostor — nanizane, pa tudi z umnimi stvarmi, ki so na nižjih ali mende večkrat visočejih stopnjah uma od človeka, bogato previdene. Takó zamore celo stvarjenje se svojiga Stvarnika in svojiga življenja razveseljevati. Pri tacim pogledu v zvezde, pri tacih mislih, ti bo milogrôza sercé obsla, solzice se ti bodo vdèrle, nogé tresle in všibile, na kolena boš padel, roke proti nebu povzdignil, in z milim glasam savpil: O sláva, zahvala in česenje Bogu našimu, kteri na trónu sedí! — Práv so peli že stari stari Slovenci:

»Jéden, jéden je Bog sam,
Kteri živi, kraljuje sam
V nebesih in na zemlji,
V nebesih in na zemlji!«

In ta Bog je, kteri te hoče enkrat — ako njega podobe nad sabo ne zbriseš — v svoje svete stanovanja, in pred svoje obličje vzeti! — On je, ki zamore z besedico milijone svetov vstvariti, ali jih na milijone pokončati ali vničiti; ponižaj se pred Njim, in daj Mu čast! — Kdo si neki ti, o človek! ki se takó napihuješ in prešerno obnašaš? — Ali nisi rôsa na veji, meglica na nebu? Kdo si v priméri vojvoda, na kteriga

besedo 100.000 vojakov nad sovražnika plane? — kaj je ta vojvoda v priméri svojiga kralja, ki mu je to službo dal, in bo od nje odgovor terjal? — kaj je kralj, kaj so vsi kralji v priméri zemeljne moči? — kaj je zemlja v priméri sonca? — kaj pa sonce v priméri proti celimu stvarjenju? — Ali ne kot kancik vode v priméri z morjem, ali kot proseno zernice v priméri s celo našo zemljo? — kaj je pa celo stvarjenje v priméri s Stvarnikom? — Ali ne — kakor nič?! Kdo si tedej ti, o človek, de bi si upal prederzno Bogá soditi, z njim pripraviti se, ali čez njegovo previdnost godernjati? — kdo si ti, de bi tega zadovoljin ne bil, kar On — in vselej le práv stori? — Ponižaj se pred njim, zasadi ponižnost, — deblo vsih žlahnih čednost — v svoje sercé! Takó bo v jasni noči pogled v zvezdje tvoje sercé mečil, — ti divjačnost slekel, in Bogoljubnost oblekel! — Slovinci, o dragi Slovinci! nadjamo se, de bote te zvezdoslovske pervine z radostjo brali, svoje oči in svoj duh v jasnih nočeh pogostama kviško povzdigovali, in mogočniga vedno molili — Bogá! —

V Šent-Vidu nad Ipava na sv. Vida dan 1847.

M. Vertovc.

Velki zbor

c. k. Ljubljanske kmetijske družbe 20. dan veliciga travna.

(Nasledba in konec.)

Gosp. Fr. Leop. Kos, grajšak na Jesenicah, so poslali dva spiska odborstvu, de naj ju temu zboru na znanje da. V prvim dajo svét:

Kakó rejo goveje šivine povzdigniti.

Darila v denarjih, ki jih kmetijska družba posestnikom nar lepših bikov vsako leto deli, so sicer lepa pomoč, domačo živinorejo povzdigniti — pravijo gosp. Kos — tode 12 daril za celo Krajnsko deželó vsako leto je premalo, ta namen popolnoma doseči. Torej svetujejo gosp. Kos, naj bi vsaka soseska, en kós občinskiga pašnika odločila, ga skoz eno leto obdelovala in potem tistimu sosedu skozi 2 ali 3 leta za pičo eniga bika prepustila, kteri se bo z nar lepšim živinčetaš skazal in se zavezal, ga skozi ta čas za pléme soseski (po navadni tarifi?) prepustiti. Enoletno obdelanje taciga zemljiša bi soseski ne prizadajalo veliko potroškov, in vsaka soseska bi si takó lahko dobriga bika za pléme pridobila. Po tacih krajih, kjer imajo kmetje veliko svetá, ne bojo sicer premožniši kmetje veliko marali za tako darilo, menj premožni bojo pa z veseljem po ti pomoči segli. De bi pa menj premožni kmet premožniga ne prekosil, se bo gotovo tudi ta prizadeval, še lepši živino od uniga izrediti, in takó bo taka vadjla ali štritanje nar boljši sredstvo za požlahtenje živinoreje. — V nekterih soseskah na Gorenském je že zdavnej in z velikim pridam taka navada vpeljana. Šemtertje nektera soseska tudi takó ravná, de si bika za pléme kupi, ga na občinske stroške redí, in kadar ni za pléme več, ga prodá. — Velki zbor je sklenil, de naj kmetijska družba prihodnje leto, kadar bo svoje misli c. k. deželínimu vladarstvu v ti reči razodéla, mu tudi ta svét, kteriga je skušnija poterdila, na znanje da, de bi se prevdarilo, kakó bi se ta naprava sploh vpeljati dala; zraven pa naj se družba po vsi svoji moči prizadeva, de se bojo kmetje krog in krog tega lahkiga pomočka za povzdigo živinoreje poprijemati začeli. Novice ga tukaj oznanijo, de bi ga kmetje dobro prevdarili in se po njem ravnati začeli.

Zaderšanje póslov poboljšati

svetujejo gosp. Kos, de naj bi se oznanilo cesarskih postav za pósle vsako leto enkrat ob praznikih od

soseske do soseske v domačim jeziku razglasovalo in sicer takó, de bi se potem vsak pósle podpisati ali s križčikam zaznamovati mogel, de je razlaganje teh postav slišal in obljubil, se po njih ravnati. — Kmetijska družba bo po tem svetu c. k. deželno vladarstvo prošla, de naj bi se to zgodilo, kér upa, de večkratno tako oznanovanje ne bo brez dobrih nasledkov ostalo. Zatorej je tudi práv rada postave za pósle v Novicah natisniti dala, ki so jih gosp. komisár Ambrož v práv lahko umljivim jeziku letas poslovenili.

Žlahni gosp. Vest, c. k. kresijski zdravnik, so nadalje velike koristnosti opomnili, kteri ima

sol za šivinorejo;

zraven tega pa so tudi pokazali, koliko soli bi po nižji ceni potreba bilo, de bi vsako živinčé primerno méro dobivalo, kér je večí živina vsako leto nar manj 20 funtov, drobica pa saj po 3 funte potrebuje.

Gosp. Ferd. Šmidt so pokazali tistiga kebrička, ki s svojim rivčkam posebno jabelčno cvetje dostikrat takó pokončá, de drevó ob vse svoje sadje pride. Ta

rivčkar (Apfel-Rüsselkäfer)

živí čez zimo pod maham in staro skorjo drevés; spomladi zapusti to prebivališé in zleže jajčca v cvetne popke. Iz jajčik se zvalijo červeci, ki ravno v sredi cvetnih popkov ostanejo, in kér od cvetja živé, ga tudi pokončajo. Taki popki potem vsahnejo in odpadejo. — Nar boljši pomoček tedej, kadar sadjorejic take vsahnjene, rujave cvetne popke zagleda, v tem obstoji, de véliciga travna več dni zaporedama take drevesa zjutrej zgodej dobro potresa, de vsahnjeni popki z rivčkarjem vred na raspeto rijuho padejo, ki se potem na oginj veržejo in s cvetam vred sožgó.

Gosp. Janez Hočevár, grajšinski oskerbnik v Podbrežji, so popisali peč, v kteri se zamore apno večkrat žgati, in so napravo oznanili, kakó vino spridenja obvarovati, kar bomo drugo pot v Novicah natanjko popisali.

Sreberni častni svetinji,

ktere kmetijska družba vsako leto o velicim zboru posebno pridnim sadjorejcam kmetiškiga stanú deli, sta dobila letas Franc Pretner, kmetovavec v Begnjah na Gorenském, in pa Luka Kos iz Zaloga Čérkljanske fare. Vpričó presvitlīga nadvojvoda Joana sta bila pohvaljena, ktera čast ju bode gotovo spodbodla, za razširanje žlahne sadjoreje vse storiti, kar bo le v nju moči stalo.

Potem je prišla

nova volitev dveh družbinih odbornikov

na versto. Gosp. Miha Pregel so bili enoglasno zopet na tri leta poterjeni; namesto rajnciga mestniga poglavarja, gosp. J. Hradeckita, so bili pa sedani mestni poglavar gosp. Janez Fišer izvoljeni. — Po volitvi več novih udov iz gospóškiga in kmetiškiga stanú so družbini vodja, gosp. grof Lihtenberg sklenili današnji zbor z zahvalnim nagovorom na presvitlīga Nadvojvoda, ki so obljubili, nas ob kratkim zopet obiskati.

Beli Krajnci

unkraj hribov Gorjancov in Kočevarjev ob reki Kólpi od Metlike do Osilnice.

V krilu naše majhne mile domovine živijo ljudstva, ki so v izobraženosti, jeziku, noši in šegah takó različne, de se ptujci ti razliki dovolj načuditi nemore. Vso pozornost pa zasluži zavolj svojiga odstopa od družih Krajncov tisto ljudstvo, ki unkraj Gorjancov in Kočevarjev ob Kólpi od Metlike do Osilnice prebiva. Ko se na

Zaključek zadnjega od 16-ih Vertovčevih člankov o zvezdoslovju, obj. v Bleiweisovih Novicah, 25. avgusta 1847, str. 163.

Prebral sem, da slovstveni zgodovinarji utemeljeno domnevajo, da je Prešernu dal pobudo za Zdravljico. Sam tega ne morem in ne znam oceniti. Res je Vertovec v Novicah okoli leta 1845 veliko pisal o vinu (vinarstvu in vinogradništvu), znan je tudi njegov hvalospev *Vinske terte hvala*, a strokovno pisanje, po mojem skromnem mnenju, ni moglo vplivati na Prešerna in ga navdihniti za pisanje te znamenite pesmi. Ali pa se motim in je Prešeren v tem pisanju, posebno še v hvalospevu trti, videl več.

Kranj - Zlato Polje, 5. 4. 2016

Marijan Prosen